

A szimbolikus gondolkodás és az irodalom születése

Bevezetés

Írásomban¹ Leibniz két művét, az *Elmélkedések a megismerésről, az igazságról és az ideákról* (*Meditationes de cognitione, veritate, et ideis*) és az *Unvorgreifliche Gedanken, betreffend die Ausübung und Verbesserung der deutschen Sprache* címűt, illetve az elsőtől elválaszthatatlanul Pascal *A geometriai gondolkodásról és a meggyőzés művészetéről* című írását hangsúlyozottan irodalomtörténész-ként, filológusként vizsgálom. Célzatos ez a vizsgálat, mindezzel annak a folyamatnak a megértéséhez kívánok közelebb kerülni, ami – meglepő módon – Európa szerte nagyjából egy időben, a korábbi korokban egységesnek felfogható szöveghalmaz, a *litterae* tudományágakra bomlásához, s végső soron az irodalom magára maradásához, vagy másként felfogva: megszületéséhez vezetett.

A szavakkal (és nem ideákkal) való gondolkodás feltételezése

Előlegezve az elmondandókat: tulajdonképpen nem állítok mást, mint hogy a modern szépirodalom létrejött egy, a korban felismert, a világot radikálisan megváltoztató ténnyel magyarázható: azzal, hogy szavakkal, és nem ideákkal mint a valóságot pontosan leképező, elménkben azt hiánytalanul visszaadó jelenségekkel gondolkodunk, illetve azzal, hogy a nyelv tökéletlensége miatt *képtelenség* a világról egyértelműen eldönthető igaz vagy hamis ismereteket

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa. A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Dolgozatom a 2014 szeptemberében a *Leibniz: Monadológia* című műhelykonferencián elhangzott előadásom szerkesztett változata. Barátsággal és köszönettel ajánlom a 60 éves Bartók Istvánnak („There will be an answer, let it be...”).

szerezni, s azokat másokkal megosztani. Rendszerszerűen mindezt Leibniz foglalta össze először az *Elmélkedésekben*, bár természetesen vannak szinte kortárs előzményei (itt csak vázlatosan megemlítve):

1. Francis Bacon kérdőjelezi meg a *Novum Organum*ban azt az arisztotelészi hagyományt, amely szerint habár a nyelv önkényes emberi produktum, az elménkben a valóság ideák általi leképezése mindenki számára azonosan adott. Ő az emberi értelmet, elmét már görbe tükörhöz hasonítja, amelyet az akarat és az érzelmek görbítenek meg. A tükörmetafora az ismeretelméleti irodalomban gyakran visszatér, s értelmezésekor nem lehet eltekinteni annak Pál apostoli előképétől sem.² Bacon már csak a természetet, a befogadandó valóságot tartja önazonosan adottnak, más kérdés, hogy az mennyiben hozzáférhető? Ez alapján fogalmazza meg az általa önkényesnek tartott tudományág-felosztások kritikáját is.

2. Descartes már a valamiképp megszerzett ismeretek minőségi felosztását taglalja *Elmélkedések az első filozófiáról* című munkájában, s osztja fel azt tökéletlen-zavaros és világos-elkülönített ellentétpárookra.³

3. Hobbes a *De Corpore*ban már a nyelvvel való helyettesítést említi:

A név olyan emberi hang, amelyet az emberek önkényesen arra használnak, hogy vele mint jeggyel elménkben felidézhesék elmúlt gondolataikat [...] Mivel pedig a nevek, a meghatározás szerint, beszédben elrendezve a dolgok felfogásának jelei, nyilvánvaló, hogy nem maguknak a dolgoknak a jelei.⁴

Fontos ez a megkülönböztetés, mert nem arról van szó, hogy az ideáknak, pláne nem, hogy maguknak a reprezentált dolgoknak lennének megfeleltethetők. A dolgok felfogása így nem más, mint az elménkben lévő ideák emlékezet segítségével való felidézése, majd annak a felidézés során felfogott valaminek a felcímkézése.

Leibniz: Meditationes...

Leibniznak meglehetősen kevés műve jelent meg még életében nyomtatásban, de amelyik megjelent, az széles körű ismertségre tett szert, mint pl. a *Meditationes...* is. A szöveg először az *Acta Eruditorum*ban látott napvilágot 1684 novemberében; az 1768-as összkiadás előtt még 1740-ben is újra kinyomatták.

2 Francis BACON, *Novum Organum*, I. Aforizmák a természet magyarázatáról és az ember uralmáról = Uő, *Novum Organum*, I: Új Atlantisz, ford. CSATLÓS János, SARKADY János, Bp., 1995, 10.

3 René DESCARTES, *Elmélkedések az első filozófiáról*, ford. BOROS Gábor, h. n., 1994, 40–41.

4 Thomas HOBBS, *Logika, rétorika, szofisztika*, ford. BÁNKI Dezső, h. n., 1998, 45, 46.

A kritikai kiadás⁵ szerint 1684 nyarán kezdett a munkába, de keletkezésének körülményeiről és a motivációkról nem sokat tudni, az a kevés viszont igen beszédes. Ugyanis Leibniz a szöveg vége felé egy elejtett megjegyzésével arra utal, hogy mindazt, amit kifejtett, Pascal egy általa ismert szövegéhez írt kiegészítésnek tekinti:

Maga a lángeszű Pascal abban a kiváló értekezésében a geometriai gondolkodásról (melynek töredéke megvan a híres Antoine Arnauld kitűnő könyvében: a helyes gondolkodás mesterségéről) azt mondja, hogy a geométernek kötelessége minden, a legkevésbé is homályos kifejezést meghatározni és minden, a legkevésbé is kétes igazságot pontosan megvizsgálni. Csak azt kívántam volna, hogy jelölje meg azokat a határokat, melyeken túl a fogalom vagy kijelentés a legkevésbé sem homályos vagy kétes többé. Hogy azonban erre nézve mi az irányadó, az az [általunk] mondottaknak figyelmes vizsgálatából megállapítható...⁶

Leibniz itt az Arnauld és Nicole jegyezte *Port Royal logikára* utal, amelynek már az előszava is említi Pascal *A geometriai gondolkodásról és a meggyőzés művészetéről* című munkáját, s *A meggyőzés művészetéről* szövegének definíciókra, axiómákra és a bizonyításra vonatkozó szabályait közli is. Ennek azért van jelentősége, mert bizonyítja, hogy Leibniz ismerte Pascalnak a tökéletes megismerés előfeltételeiül megállapított szabályait, de akkor még nem ismerte azok teljes kontextusát, tehát nem tudja hogy ezek a szabályok egyben magyarázatok is, és hogy csupán a logikai (geometriai) igazságok felismeréséhez és kifejtéséhez használhatók. Ezért állítja szerénytelenül, hogy az általa kifejtettek magyarázzák Pascal szabályait. Pascal művére még visszatérek.

Leibniz elmékedésének tárgya

A kritikai kiadás szerint a kéziratban a mű eredeti címe ez volt: *Meditationes De Veritate, et Ideis* – ez lett kiegészítve később, első helyen a *Cognitionéval*.⁷ A cím első változata mintha azt sugallná, hogy a szöveg eredeti szándéka szerint a

5 Gottfried Wilhelm LEIBNIZ, *Meditationes de cognitione, veritate, et ideis* = Gottfried Wilhelm LEIBNIZ, *Sämtliche Schriften und Briefe*, Teil A, 6. Reihe, 4. Band, Göttingen, 1999 (Philosophische Schriften, 1677–Juni 1690), 585–592. Leibniz írása magyarul is megjelent: Gottfried Wilhelm LEIBNIZ, *Elmékedések a megismerésről, az igazságról és az ideákról (1684)* = BOROS Gábor, *Leibniz gyakorlati filozófiája*, Bp., 2009, 113–116. Az írás mértékadó német fordítása: Gottfried Wilhelm LEIBNIZ, *Betrachtungen über die Erkenntnis, die Wahrheit und die Ideen* = Uő, *Fünf Schriften zur Logik und Metaphysik*, übers. und hrsg. von Herbert HERRING, Stuttgart, 1995 (Universal-Bibliothek, 1898), 9–16.

6 LEIBNIZ, *Elmékedések...*, i. m., 116.

7 LEIBNIZ, *Meditationes...*, i. m., 585.

hamis vagy igaz ideák elkülönítéséről szólt volna. Ezt a feltételezést egyébként a szöveg első mondata, legalább is annak első fele is alátámasztja, amely így szól:

Minthogy napjainkban kitűnő férfiak között vita folyik az igaz és hamis ideákról, ez a dolog pedig igen fontos az igazság megismerése szempontjából [...] ezért időszerűnek tartom röviden kifejtteni mindazt, mi nekem az ideák és ismeretek különbségeiről és azok kritériumairól megállapíthatónak látszik.⁸

Viszont a mondat első felének eredeti megfogalmazása egészen másképp hangzott:

Minthogy az összes ismeretünk (megismerésünk) [*Quoniam omnis cognitio nostra...*] vagy az érzékelésből vagy lelkünk ideáiból jön létre...⁹

A mondat első megfogalmazása szerint lehetséges az ismeretszerzés közvetlenül az érzékelésen keresztül, s a vagylagosság miatt nem merül fel annak talán még ideák általi közvetítettsége sem. Ez viszont azt is jelentheti, hogy az eredeti fogalmazás még nem különbözteti meg az ismeretet/megismerést és az ideát. Ezt a kijelentését Leibniz alapvetően megváltoztatja kiegészítve a címet és az első mondatot, s így ismeret és idea egyértelműen két különböző dolog lesz, továbbá ebből következően nem lehetséges már a valóság közvetlen megismerése sem.

Az ismeretek minőségi felosztása

Mondhatjuk azt, hogy az egész szöveg nem más, mint az első bekezdés nevezetes utolsó mondatának kifejtése (a magyar fordítás mellett idézem a latin eredeti, és a német fordítás kifejezéseit is, ennek még lesz jelentősége):

Az ismeret ugyanis [*Cognitio est...*; Eine Erkenntnis ist...] vagy *homályos* [*obscura*, dunkel], vagy *világos* [*clara*, klar]; a világos ismét lehet vagy *zavaros* [*confusa*, verworren] vagy *elkülönített* [*distincta*, deutlich]; az elkülönített pedig vagy *inadekvát* [*inadaequata*, inadäquat], vagy *adekvát* [*adaequata*, adäquat]; az adekvát lehet ismét vagy *jelképes* [*symbolica*, symbolisch], vagy *szemléleti* [*intuitiva*, intuitiv]: amelyik pedig adekvát és szemléleti, az a legtökéletesebb.¹⁰

8 *Uo.*, 113.

9 *Uo.*, 585.

10 LEIBNIZ, *Elmélkedések...*, i. m., 113.

Nem foglalkozom most az egyes szintek sokak által ismert, az ismeret minőségi különbségeivel, csak arra emlékeztetnék, hogy amit Leibniz a legtökéletesebb ismeretnek/megismerésnek tart, arról ő maga azonnal ki is jelenti, hogy az az emberi értelem gyengesége miatt elérhetetlen. Fontosabbnak tartom megjegyezni, hogy még itt a szöveg elején egyértelműen *cognitió*ról van szó, a kifejtés során két helyen a *notio* kifejezést használja a következőképpen: „Obscura est *notio*...”¹¹ (a fordításokban is megkülönböztetve: *Begriff*, fogalom), illetve „At distincta *notio* est...”¹² (a fordításokban újra: *Begriff*, fogalom). A kritikai kiadás szerint ezeken a helyeken az első megfogalmazásban még az *idea* kifejezés szerepelt, ami az eredeti, rövidebb címet ismerve érthető, viszont fontos hangsúlyozni, hogy a végleges szövegben a *cognitio* és *notio* kifejezések szinonimaként értendők (mint ahogy valójában azok is voltak), semmiképpen sem a megismerés újabb, másfajta szintjére utal a fogalmazásbeli különbség. Ezért nem vagyok benne biztos, hogy az általam megnézett fordításokban jó megoldás-e az olyan kifejezésbeli megkülönböztetés, amikor nem szinonimák szerepelnek a *cognitio*–*notio*-fogalompár megfelelőjeként, mint ismeret/megismerés szemben a *fogalom*mal, vagy *Erkenntnis* szemben a *Begriff*fel.

Vizont az utólagos javítással beírt *notio* kifejezés óhatatlanul utal arra (de tulajdonképpen a *Begriff* és a *fogalom* kifejezések is, bár nem szinonimaként), amit Leibniz később fejt ki a szövegben, hogy tudniillik az ismereteknek ez a fogalmi szintje is már csak nyelvi, szószzerűen képzelhető el, amely nyelviség a rendelkezésünkre álló ilyen-olyan ideák megismerése, megragadása során konstituálódik (vö. *begreifen*, 'megfogni'). Egyszerű példával: feltéve, hogy habár homályos ismeretem/fogalmam van valamely dologról (tulajdonképpen valamely dolog ideája ilyen az elmémbe, az áll rendelkezésemre), és így nem tudom, hogy mi vagy milyen az a dolog, mégis képes vagyok beszélni róla, eltekintve attól, hogy igazságtartalomról ilyen esetben messze nem beszélhetünk. Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert az adekvát szinten belüli szimbolikus/jelképes vagy Leibniz szerint vak megismerés helyettesítő jeleiről nem állítja, hogy azok nyelvi jelek lennének: nem véletlenül hozza a számokat erre példaként, hiszen pl. az ötös szám felidézésével adekvát ismeretem lesz az „ötös” fogalmáról, anélkül, hogy azt intuitív módon kellene megtapasztalnom. Intuitív és egyben adekvát ismeretet – nagyon megengedően – szerinte csak a nominális definíció során feltárt egyszerű/elsődleges/primitív, tehát tovább nem osztható fogalmak/ismeretek megismerése során szerezhetünk, minden egyéb esetben azt lehetetlennek tartja: „Az egyszerű, elkülönített fogalmak megismerése nem lehet más, mint szemléleti, miként az összetett fogalmak gondolása a legtöbb esetben csak jelképes.”¹³

11 LEIBNIZ, *Meditationes...*, i. m., 586.

12 Uo.

13 LEIBNIZ, *Elmélkedések...*, i. m., 114.

Ebből két dolog következik: 1. adekvát ismeretek helyett a gondolkodás során jeleket használunk, hamisan azt gondolva, hogy tudjuk, ismeretében vagyunk teljesen annak, ami helyett a jeleket (leginkább szavakat) használjuk. 2. viszont ezzel nem teszünk eleget annak az igazságkritériumnak, miszerint az elkülönítetten megismert dolgok ideáit csak akkor ragadhatjuk meg, foghatjuk fel, ha az intuitíven, szemléleti módon történik. Mivel ez ritkán lehetséges, így tehát becsapjuk magunkat, amikor azt gondoljuk, hogy mivel használunk szavakat valamire, akkor annak az eszméje/ideája is ott kell, hogy legyen az elménkben, illetve, hogy ez közvetve utalhatna a valóság dolgaira is.

Leibniz egyik következtetése, hogy a nominális definíció, még adekvát ismeretek esetében is csupán ahhoz elég, hogy egy dolgot megkülönböztethessünk más dolgoktól. Ahhoz, hogy lehetséges létéről is számot lehessen adni, ahhoz a reális definíció eljárása szükséges. Nagyon fontos ez a megállapítás, mert ez azt jelenti, hogy – mivel bizonyítottan nem lehet, vagy csak kivételes esetekben, intuitíven bizonyított igaz vagy hamis állításokat tenni – nem marad más, mint valami lehetséges létének a megállapítása. Ennek belátása *a priori* vagy *a posteriori* valósul meg. Adekvát ismeret esetén megvan az *a priori* lehetősége az elemzés végsőkéig folytatásának (de erre nem igazán képes az ember), ezért a tapasztalásból indulunk ki (*a posteriori*) a legtöbb esetben, ha egy dolog létének lehetőségét vizsgáljuk.

Pascal

Anélkül, hogy most Pascal *A geometriai gondolkodásról és a meggyőzés művészetéről* című művének¹⁴ szükségszerűen felületes elemzésébe belekezdnenék, mindenképp előtte a Leibniz által is hivatkozott *A bizonyítások szabályai* című részt idézném, s abból is a legfontosabbat, miszerint a definíciók gondolatban mindig behelyettesítendőek a definiált szavak helyére, hogy ezáltal elkerülhetővé váljanak a definíciók által korlátozott kifejezések eredeti többértelműségéből eredő tévedések. Vagy, ahogy a szükségszerű szabályok taglalása során fogalmaz:

Minden állítást bizonyítani kell oly módon, hogy bizonyítékként csak önmaguknál fogva tökéletesen evidens axiómák [megjegyzem: amik az önmaguknál fogva tökéletesen evidens dolgokon alapulnak], illetve előzetesen elfogadott vagy igazolt állítások használhatók.

14 Blaise PASCAL, *A geometriai gondolkodásról és a meggyőzés művészetéről*, ford. PAVLOVITS Tamás = Blaise PASCAL, *Írások a szerelem szenvedélyéről, a geometriai gondolkodásról és a kegyelemről: Válogatott írások*, Bp., 1999 (Sapientia humana), 35–75.

Ne éljünk vissza a kifejezések többértelműségével, ami akkor válik lehetségessé, ha elmulasztjuk gondolatban behelyettesíteni definícionkat, amelyek korlátozzák vagy magyarázzák őket.¹⁵

Pascal természetesen a definíció fogalma alatt végig a nominális definíciót érti, és ezt a módszert kizárólag a geometria, logika, algebra művelése során tartja teljesen tarthatónak, hiszen: „a geometriát művelők és mindazok, akiket a módszeres gondolkodás jellemez, csupán a fejtegetés lerövidítése érdekében adnak nevet a dolgoknak...”¹⁶

Tehát a név, a szó a geometriai gondolkodásban, és csak ott, csupán helyettesít, és a definiált szó helyére gondolatban bármikor behelyettesíthető az előzetes definíció. Ez megfeleltethető Leibniz adekvát és jelképes megismerésének. Viszont, s ezt Pascal kiemelten hangsúlyozza, ez a módszer valóban csak a geometriai gondolkodásban használható, ennek kivitelezése más területen az ember számára teljességgel lehetetlen, s ebből le is vonja a radikális következtetést: „Mindebből úgy tűnik, hogy az ember – bizonyos természetéből fakadó és meghaladhatatlan módon – képtelen arra, hogy bármely tudományt tökéletesen lezárt rendben tárgyaljon.”¹⁷

Pascal megoldása

Pascal és Leibniz legfontosabb következtetése lényegében azonos: nyelvi korlátai vannak annak, hogy – bizonyos körülhatárolt területeket leszámítva – az ember az általa megismerni vélt valóságról, világról legalábbis adekvát kijelentéseket tudjon tenni, s ennek az éppen megszülető tudományokkal s ahhoz kapcsolódva a tudományos nyelvhasználattal szemben támasztott verifikációs elvárások szempontjából később jelentős következményei lesznek. Pascal egyrészt az ún. elsődleges vagy primitív, tehát nem definiálható szavakban/dolgokban bíz, mivel azt feltételezi, hogy – miközben definíciójuk felesleges és lehetetlen – az azok és az általuk reprezentált ideák közötti kapcsolat, viszony (tehát nem maga az idea) mindannyiunk számára közös, így ennek segítségével elkerülhetők a csak zavaros ismereteken alapuló megnyilvánulások. Emellett művének *A meggyőzés művészetéről* szóló részében kifejti, hogy a feltárt igazságok

a szellem és a szív kapuin át léphetnek a lélekbe, de azt is hozzá kell tennem, hogy igen kevés jut oda a szellem által, míg az akarat kiszámíthatatlan szeszé-

15 PASCAL, *A geometriai gondolkodásról...*, i. m., 68.

16 Uo., 41.

17 Uo., 42.

lye révén tömegével fogadnak el igazságokat az emberek anélkül, hogy az értelem beleegyezését adná.¹⁸

Mindentudó narrátorként hozzátehetjük, hogy nem csupán az akarat kiszámíthatatlan szeszélye miatt, hanem egyszerűen azért, mert a nyelvi korlátok miatt másképp nem megy, és az emberek nem csak igazságokat fogadnak el így tömegével, hanem éppen hazugságokat is. De ebből az is következik, hogy az emberi nyelv mégis képes valamiképpen az igazságok közlésére, s ha arra igen, akkor azok megszerzésére is. Leibniz éppen ezzel a problémával foglalkozik az *Unvorgreifliche Gedanken...* című művében.

Leibniz egyik megoldása: Unvorgreifliche Gedanken...

A korábbi szakirodalom a *Meditationes...* kétségbevonhatatlan tekintélyét hangsúlyozva gyakran nem vette figyelembe, hogy Leibniz a kényszerűen helyettesítő funkciót betöltő jelek elméletét nyelvelméletté dolgozta ki ebben a munkájában, kiemelten hangsúlyozva az anyanyelv megismerésben betöltött szerepét.

A szöveg – teljes címe: *Unvorgreifliche Gedanken, betreffend die Ausübung und Verbesserung der deutschen Sprache* (magyarul, értelmező fordításban: *Jelentéktelen gondolatok a német nyelv csinosítását és tökéletesítését illetően*)¹⁹ – 1697 és 1709 között keletkezett, s már 1712-ben publikálni akarta, más nyelvtudományi munkáival együtt. Végül 1717-ben, halála után jelent meg nyomtatásban, egy ma már nem ismert kézirat alapján.

Az értekezés nemcsak azzal hívja fel magára a figyelmet, hogy Leibniz ritka, teljes egészében németül kidolgozott műveinek egyike, hanem azzal is, hogy az anyanyelv kiművelésének szándékát egyértelműen episztemológiai szükségyszerűségként magyarázza.

Helyettesítés

A nyelv megismerésben betöltött primátusát már a szöveg elején, az elméleti bevezető részekben hangsúlyozza, kiemelve, hogy a szavak nem csupán a gondolatainknak, hanem ezáltal maguknak a reprezentált dolgoknak is jelei, mivel a szavakra, a nyelvre nemcsak az ismeretközlés miatt van szükség, hanem

¹⁸ *Uo.*, 61.

¹⁹ Gottfried Wilhelm LEIBNIZ, *Unvorgreifliche Gedanken, betreffend die Ausübung und Verbesserung der deutschen Sprache* = UÖ, *Unvorgreifliche Gedanken, betreffend die Ausübung und Verbesserung der deutschen Sprache: Zwei Aufsätze*, hrsg. von Uwe PÖRKSEN, komm. von Uwe PÖRKSEN, Jürgen SCHIEWE, Stuttgart, 1995 (Universal-Bibliothek, 7987), 5–46. Az idézeteket a továbbiakban a saját fordításomban közlöm.

azok a gondolkodás során is nélkülözhetetlenek.²⁰ A kereskedelemhez hasonlóan jár el az elme, ahol is az elszámolásig a valóságos pénz helyett váltót használnak. Egészen pontosan úgy fogalmaz Leibniz, hogy az elme a *Bildnisse der Dinge*, tehát a dolgok képmásai helyett él jelekkel (értsd: szavakkal).

Megelégszik azzal az elme, miután egyszer már jól felfogta a szó jelentését, hogy a szót nem csupán a kommunikáció során, de a gondolkodásban és a belső beszélgetésben is a dolog helyén használja.²¹

Feltűnő, hogy nem tér ki itt a „jól-felfogott-szó” jelentésének problematikájára, de valójában érthető is, hiszen az *Elmélkedések*ben éppen ennek lehetőségét vagy inkább teljes lehetetlenségét taglalja. Sokatmondó, hogy a szavakat máshol a számjegyekhez hasonlítja, s ez egy nagyon fontos megállapítás, hiszen – visszaemlékezve a *Elmélkedésekre* – az adekvát és szimbolikus/jelképes ismeret megszerzését éppen a számok példájával demonstrálta, viszont azzal, hogy a szavakat ebben a művében a gondolkodás során a számokhoz hasonlítja, korábbi kijelentésemet erősíti, miszerint a megismerés Leibniz által feltételezett összes szintjén csak szimbolikus, nyelv által közvetített ismerettel rendelkezhetünk.

Vizsgont ez, mint láthattuk, aligha vezet bizonyíthatóan igaz ismeretek megszerzéséhez. Leibniz erre megoldásként – mivel gondolkodásunk és az ismeretszerzés alapja csak a nyelv általi behelyettesítés lehet – a szavak összegyűjtését és vizsgálatát javasolja. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a szavak feltételezett szó szerinti vagy elsődleges jelentésének megállapítását tűzte célul, hiszen kifejti, hogy az egyes tudományágak, mesterségek szakszavainak magyarázatával maga az adott tudomány vagy mesterség is nemhogy könnyebben elsajátíthatóvá, de egyenesen megértetté válik: „...a szavak megfelelnek a dolgoknak, ezért nem szabad feledni, hogy a nem közönséges szavak jelentésének kifejtése az ismeretlen dolgok megismerését hozza magával.”²²

Persze ehhez az is szükséges, hogy minél gazdagabb legyen egy nyelv a szavakban, mert ez kell ahhoz, hogy minél erőteljesebben tudja szavak által a dolgokat elképzelni és kifejezni.

S hogy a szavak összegyűjtése és vizsgálata számára nem egy hagyományos nagyszótár megteremtését jelenti, bizonyítja az, hogy egyrészt kritikát fogalmaz meg a megvalósult olasz, franci szótárakkal szemben, másrészt az, hogy mi módon kívánta a szavakat rendezni. Egyrészt hagyományosan, az ABC szerint, s ezt nevezi *Deutungsbuch*nak, értelmező szótárnak. Másrészt fontosnak tartja, hogy a szavak „nach der Natur” is rendezve legyenek egy

20 LEIBNIZ, *Unvorgreifliche...*, i. m., 1995, 6.

21 *Uo.*, 5.

22 *Uo.*, 21.

*Bennenungsbuch*ban, névtárban, ami akkor segít, ha egy megismert dolognak keressük a nevét, tulajdonképpen az azt jelölő szót. Az előbbi – szerinte – a szóból kiindulva tart a dolog felé, míg utóbbi éppen fordítva. Egy ilyen taxonomikus rend szerint szerkesztett szótárban az egymás mellé rendelt – állítása szerint – rokon dolgok egymás megértéséhez is hozzájárulnának.²³

Anyanyelv

Anyanyelvelméletnek neveztem korábban az *Unvorgreifliche Gedanken*ben megfogalmazottakat, s ezt alapozhatom már a mű legelső, hatásos mondatára is: „Ismert, hogy a nyelv az értelem tükre, és hogy a népek, ha az értelmet magásra jutattatják, egyidejűleg alaposan kiművelik nyelvüket is.”²⁴

Azon túl, hogy szerintem itt a tükörmetafora finom utalás a tükör homályosságára is, fontos megjegyezni az értelem és a nyelv kiművelése közti egyidejűség feltételezését is. Nem arról van szó tehát, hogy az egyik előfeltétele lenne a másiknak.

Viszont ebből az is következik, hogy különbséget lehet tenni a nyelvek és nemzetek között az alapján, hogy az adott partikuláris nyelv az ember által megszerezhető ismeretek mely területén a legalkalmasabb azok kifejtésére. Leibniz például nem restelli büszkén megállapítani, hogy a németnél nem ismer kifejezőbbet a bányászati, a tengerhajózási, a vadászati szaknyelvet illetően, továbbá minden olyan területen, amely közvetlenül összefügg az öt érzék által közvetített valóság felfogásával. Hiányt tapasztal azonban az elvont gondolkodás, a filozófia, logika, metafizika, és általában a belső, személyes hangulatok, érzések kifejezése terén, és ezt ha valakinek, hát neki elhihetjük.²⁵

Viszont fontosnak tartja megjegyezni, hogy nem létezik olyan bármennyire is szegény nyelv, amelyen ne lehetne bármit legalább körülírással kifejezni. Ez viszont együtt jár azzal, hogy az adott dologról így még nehezebben szerezhetünk adekvát ismeretet, viszont a dolog létének lehetőségességéről már biztos tudást lehet szerezni ezáltal is.

A szavak és a magára maradó irodalom

Az irodalom magára maradása nem azt jelenti, hogy az az írásművek nagy halmazán belül korábban is elkülöníthető lett volna, hanem azt, hogy valamilyen elvek szerint elkülönült. Ennek az elkülönülésnek szerintem oka, hogy

23 *Uo.*, 33–34.

24 *Uo.*, 5.

25 *Uo.*, 8.

alapvetően megváltozott a rendelkezésre álló és a megszerezhető ismeretekhez való viszony, átértékelődött az igaz-fogalmának jelentése (és ezáltal szükségszerűen megváltozott a fikcionalitás fogalma is), megváltozott a megismerés (korabeli magyar szóhasználat: az érzékenység) képességébe vetett hit, de mindenek előtt megfogalmazódott a nyelvvel mint az akkorra már egyedüli megismerési médiumnak tartott eszközzel szembeni szkepszis. A világ megismerésébe vetett optimista hit megerősödése együtt járt az egyetlen lehetséges eszköz alkalmasságába vetett hit lassú elvesztésével, ami egyrészt az évszázadokon keresztül a tapasztalati ismeretszerzés és tudományos igazságokkal szemben primátust élvező autoritás-elv sérüléséhez vezetett, másrészt a nyelvvel, nyelvekkel, sőt anyanyelvekkel való behatóbb foglalkozást hozta magával, hogy a tudományos igazságok verifikációjának igénye kielégíthetővé váljon (a valóság/természet szemléltől független önazonosságát nem kérdőjelezi meg). Végső soron egy morális probléma, az igaz és a hamis kijelentések, ismeretek megkülönböztetésének igénye vezetett a *litterae* egységes szöveghalmazából az egyes tudományágak szaknyelvének megszületéséhez, s ezzel párhuzamosan a figurális nyelvhasználat és a világról sem igazat, sem hamisat mondani nem akaró, nem tudó szövegek időleges leértékelődéséhez.

Végezetül az elmondottak megvilágítására egy korabeli hazai példát hozok a Kolozsvárott 1777-ben megjelent ezópuszi állatmesegyűjtemény ismeretlen fordítójának tollából; kedvenc szöveghelyem ez, szeretem idézni:

Mikor a' mi gondolatunk meg-egyez a' dolognak valóságával, a' mellyről gondolkodunk, ez neveztetik *Veritas* Logicanak, mint ha elmémben forгатom valamelly Toronynak tsonkaságát, és valójában tsonka-is, ezt *Logicè* igaznak lenni mondjuk; ha pedig a' mi gondolatunk nem égyez a' dolognak valóságával, a' mellyről gondolkodunk, ez neveztetik *Falsitas* Logicanak...

Igy már hasonlóképen ha a' mi beszédünk a' mi szívünk' gondolatjával meg-egyez, ez neveztetik *Morális Veritas*nak; ha pedig nem egyez, *Moralis Falsitas*nak p. o. ha azt mondom, hogy láttam fejér szeretsent, holott tudom az én gondolatomban, hogy olyan nintsen, tehát ez az én beszédem *Moraliter falsum*...²⁶

Számomra ez a „fejér szeretsen” jelenti, jelképezi, szimbolizálja a modern szépirodalmat.

26 AESOPUS, *Külömb külömb féle autoroknak Görög, és Deák Nyelvből most újjra Magyar Nyelvre fordítottatott Meséik...*, Kolozsvár, 1777, Elöl-járó beszéd.